

Stockholmski sindrom i nasilje u obitelji

Mataja, Vedrana

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:464921>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Vedrana Mataja

Stockholmski sindrom i nasilje u obitelji

Završni rad

Mentor: doc.dr.sc. Silvija Ručević

Osijek, 2015.

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD	1
2. GLAVNI DIO	
2.1. Stockholmski sindrom	2
2.1.1. <i>Povijest Stockholmskog sindroma</i>	2
2.1.2. <i>Definicija Stockholmskog sindroma</i>	3
2.1.3. <i>Prevalencija Stockholmskog sindroma</i>	4
2.1.4. <i>Karakteristike žrtve koje utječu na javljanje Stockholmskog sindroma</i>	5
2.2. Povezanost Stockholmskog sindroma i nasilja u obitelji	6
2.3. Nasilje u obitelji	7
2.2.1. <i>Vrste nasilja u obitelji</i>	7
2.2.2. <i>Uzroci nasilja u obitelji</i>	8
2.2.3. <i>Učestalost nasilja u obitelji</i>	9
2.2.4. <i>Sindrom zlostavljane žene</i>	10
2.4. Povezanost Stockholmskog sindroma i sindroma zlostavljane žene	12
2.4.1. <i>Sličnosti između zatočenika i zlostavljanih žena</i>	13
2.4.2. <i>Razlike između zatočenika i zlostavljanih žena</i>	14
LITERATURA	16

STOCKHOLMSKI SINDROM I NASILJE U OBITELJI

SAŽETAK

Stockholmski sindrom fenomen je koji već nekoliko desetaka godina okupira pažnju ne samo psihologa već i psihijataru, kriminologa, policajaca, medija i šire javnosti općenito. Dostupna se literatura najviše usredotočuje na izvještaje bazirane na intervjuima sa zatočenicima, ljudima koji su doživjeli zlostavljanje u dječjoj dobi i žrtvama nasilja u obitelji. Usprkos godinama istraživanja sindroma, mnogi su nalazi u literaturi kontradiktorni. U ovom će radu detaljnije biti obrađen Stockholmski sindrom, nasilje u obitelji i njihova međusobna povezanost. Počevši od pregleda povijesti pojave sindroma koja započinje 1973. godine u Stockholmu te definicije Stockholmskog sindroma koju je, s obzirom na različitost prisutnih simptoma, teško postaviti. Nakon toga, detaljnije je opisana klinička slika i uvjeti koji moraju biti ostvareni kako bi došlo do razvijanja sindroma, te prevalencija sindroma. Nadalje, navedena je poveznica Stockholmskog sindroma i nasilja u obitelji te je obrađeno nasilje u obitelji pružanjem definicije i detaljnijim pregledom različitih vrsta nasilja (tjelesnog, psihičkog, seksualnog i ekonomskog te nasilja nad djecom, partnerom i starijim osobama). Zatim su obrađeni uzroci nasilja te njegova učestalost u svijetu, ali i u Republici Hrvatskoj. Na kraju je dan pregled sličnosti i razlika zatočenika kod kojih se javlja Stockholmski sindrom i zlostavljanih žena što predstavlja svojevrsni zaključak o povezanosti Stockholmskog sindroma s nasiljem u obitelji, prvenstveno sa sindromom zlostavljane žene te sličnosti njihovih žrtava.

Ključne riječi: Stockholmski sindrom, nasilje u obitelji, sindrom zlostavljane žene

1. UVOD

Stockholmski sindrom prvi se put spominje 1973. godine, nakon pljačke banke u Stockholmu. Iako relativno mlad fenomen, u zadnjih je četrdesetak godina zadobio pažnju javnosti, počevši od psihologa, psihijataru i kriminalista pa sve do medija koji su sindrom obradili u velikom broju članaka, knjiga, igranih i dokumentarnih filmova. Na Stockholmski se sindrom gleda kao na psihološki odgovor žrtve u situacijama kada dominantna osoba može život žrtve dovesti u opasnost (De Fabrique, Romano, Vecchi i Van Hasselt, 2007). No, ni danas se ne slažu svi oko karakteristika incidenata u kojima se Stockholmski sindrom pojavio. Naime, istraživanja pokazuju kako se sindrom može javiti u različitim situacijama pa se Stockholmski sindrom javlja u situacijama u kojima otmičar ne zlostavlja žrtvu, u situacijama kada otmica dugo traje, te kada postoji ponovljeni kontakt između otmičara i žrtve i visoka razina emocija (De Fabrique, Romano, Vecchi i Van Hasselt, 2007). Iako se pretpostavljalo da su za razvoj Stockholmskog sindroma ključni dužina događaja te izostanak tjelesnog zlostavljanja, novija istraživanja pokazuju da je važniji intenzitet same situacije. Čini se da se jaka emotivna povezanost razvija između osoba koje dugo vremena dijele, po život opasne, uvjete. Ekstremni strah koji se javlja kod zatočenika u takvim situacijama pospješuje razvitak ljubavi i privrženosti prema otmičaru te empatije prema otmičarevim razlozima što se ponekad naziva „identifikacija s agresorom“. Osim u situacijama otmice, sindrom se spominje i u situacijama zlostavljanja djece, ali i odraslih te je ponuđen kao psihološko objašnjenje na pitanje zašto osobe nisu spremne prekinuti vezu s nasilnikom (Jameson, 2010.). Smatra se da Stockholmski sindrom daje nadu u inače beznadnoj situaciji jer je razvoj veze između žrtve i agresora najbolji način na koji si žrtva može osigurati preživljavanje.

Iznenadjuća je činjenica da u situaciji iznimnog straha može doći do stvaranja tako jake pozitivne veze između dvije osobe na suprotnim strana - otmičara i zatočenika. No, do takve veze dolazi i u svakodnevnom životu u odnosima u kojima je prisutno zlostavljanje, najčešće kod svih oblika nasilja u obitelji (nasilje nad djecom, partnerom ili starijim osobama). Najviše se sličnosti pronalazi između Stockholmskog sindroma i sindroma zlostavljane žene, odnosno kada zlostavljana žena ne napušta svog partnera čak ni nakon godina zlostavljanja. Na neki način u tim situacijama postoji uzajamna ovisnost zlostavljača i žrtve što dodatno komplicira situaciju.

U nastavku rada su, osim pregleda konceptualizacije Stockholmskog sindroma, pojašnjene i karakteristike žrtve koje utječu na javljanje Stockholmskog sindroma te prevalencija Stockholmskog sindroma. Detaljnije je obrađeno i nasilje - počevši s definicijom i vrstama nasilja, karakteristikama počinitelja i žrtve te posljedicama, učestalosti nasilja u

obitelji i uzroka. Na kraju rada dan je pregled sličnosti zatočenika kod kojih se javlja Stockholmski sindrom i zlostavljanih žena te njihovih razlika što predstavlja svojevrsni zaključak o povezanosti Stockholmskog sindroma s nasiljem u obitelji. Na taj će način biti olakšano uočavanje sličnosti Stockholmskog sindroma i ponašanja koje prati razne oblike nasilja u obitelji.

2.1. Stockholmski sindrom

2.1.1. Povijest Stockholmskog sindroma

Opsada nakon koje se počeo koristiti termin „Stockholmski sindrom“ počela je u jutarnjim satima 23. kolovoza 1973. godine i trajala je šest dana. Jan Erik Olsson, zatvorenik na dopustu, ušao je u Sveriges Kreditbank i otvorio vatru iz mitraljeza. Za zatočenike je uzeo četiri bankovna činovnika: tri žene - Birgittu Lundblad, Elisabeth Oldgren i Kristin Ehnmark i jednog muškarca - Svena Säfström. Olsson je zahtijevao da, u zamjenu za otkupninu, u banku dovedu Clarka Olofssona, njegovog bivšeg suzatvorenika koji je još uvijek služio kaznu za oružanu pljačku. Zatočenici su se nalazili u malom, zaključanom trezoru banke veličine 3.3x14.3m (Pilevsky, 1989), imali su pristup telefonskim linijama te im je Olsson dopustio da zovu obitelj i pričaju s policijom. Kada je policajcu dozvoljen ulazak u trezor, svjedočio je neobičnoj situaciji o kojoj je kasnije izvijestio svoje kolege. Zatočenici su se prema njemu ponašali neprijateljski, bili su zlovoljni i povučeni. Nasuprot tome, između Clarka i zatočenika postojalo je neočekivano prijateljstvo. Jedan je zatočenik rekao: „Ovo je sad naš svijet...spavamo u sefu kako bismo preživjeli. Tko god prijeti našem svijetu, naš je neprijatelj.“ (Namnyak i sur., 2008). Drugog dana opsade Kristin Ehnmark, jedna od taokinja, razgovarala je telefonski sa švedskim premijerom Olofom Palmom. Tijekom njihovog 42-minutnog razgovora rekla je: „Mislim da sjedite tamo i igrate šah s našim životima. Ja u potpunosti vjerujem Clarku i pljačkašu...jako su dobri prema nama. Ali znaš, Olof, bojim se da će nas policija napasti i prouzročiti našu smrt.“ (Lang, 1974). Kristin Ehnmark kasnije je rekla kako ih Olsson zapravo štiti od policijske agresije te nije vjerovala da ih policija pokušava zaštititi kao ni da su u toj situaciji zbog Olssona već zbog postupaka Vlade ili policije. Opsada je završena kada se policija uspjela probiti do trezora i natjerati otmičare da se predaju. Čak je i nakon završetka opsade veza između otmičara i zatočenika i dalje postojala. Tako je, na primjer, Birgitta Lundblad godinu dana kasnije posjetila Clarka Olofssona u zatvoru.

Osim pljačke banke u Stockholmu, sindrom se dokazano pojavio i u nizu drugih situacija koje su bile medijski popraćene. Namnyak i suradnici (2008.) navode otmicu

američke nasljednice Patty Hearst, otmicu tinejdžerice Elizabeth Smart te otmicu Natasche Kampusch kao samo neke od primjera situacija u kojima se razvila veza između otmičara i žrtve. Između navedenih slučajeva pronađeno je mnogo sličnosti koje su stručnjacima omogućile lakše definiranje sindroma te određivanje kriterija koji moraju biti zadovoljeni kako bi došlo do javljanja sindroma.

2.1.2. Definicija Stockholmskog sindroma

Iako je Stockholmski sindrom vrlo populariziran i analiziran, slučajevi u kojima se javlja i dalje su iznimka pravilu. Odnosno, Stockholmski je sindrom prisutniji u medijima nego u znanstvenom diskursu. Pri tome novinski članci, kao primjere Stockholmskog sindroma, često ističu postojanje jake povezanosti s jednim od otmičara, seksualnu vezu između otmičara i zatočenika ili identifikaciju s otmičarem, pri čemu se na njih gleda kao na „strategije preživljavanja“ (Jameson, 2010). U stvarnosti se većina zatočenika ne identificira s otmičarima niti s njima suosjeća, a policiju ne vide kao suparnike. Zatočenici shvaćaju da otmičar predstavlja problem, a policija rješenje te razumiju da policija ne bi trebala ispuniti zahtjeve otmičara (Fuselier, 1999).

S obzirom na široki raspon simptoma koji su vidljivi kod žrtava otmice, sindrom je teško definirati, ali i dijagnosticirati. Ovisno o situacijama koje se opisuju i znanstvenicima koji ih postavljaju, definicije Stockholmskog sindroma znatno se razlikuju. U dostupnoj literaturi nisu pronađeni potvrđeni dijagnostički kriteriji za Stockholmski sindrom, iako je nekoliko istraživanja predložilo potencijalne kriterije (npr. Graham, Rawlings i Ihms, 1995). Jedna od poteškoća u istraživanjima Stockholmskog sindroma je da je on izrazito subjektivan fenomen (Speckhard, Tarabrina i Mufel, 2005). Osim toga, Stockholmski se sindrom javlja zbog djelovanja točno određenih čimbenika i u određenim situacijama te je sudionike istraživanja teško pronaći, što utječe na snagu istraživanja. Iako je jedna od mogućnosti da se što točnije repliciraju uvjeti nastanka Stockholmskog sindroma, takva su istraživanja etički upitna zbog posljedica koje takvo iskustvo može imati na sudionike (Demarest, 2009).

S obzirom na navedeno, Stockholmski se sindrom najčešće definira u kontekstu situacije u kojoj se javlja, pa se ponekad objašnjava kroz odnos njegovatelja i pacijenta o kojem njegovatelj brine ili pak kroz vezu između djeteta žrtve seksualnog zlostavljanja ili nasilja u obitelji i njegovog zlostavljača. No, Stockholmski se sindrom ipak najčešće definira kao kombinacija znakova i/ili simptoma koji tvore jasnu kliničku sliku indikativnu za poremećaj (Namnyak i sur., 2008), pri čemu se često ističe javljanje mehanizma suočavanja. Mehanizam suočavanja sastoji od tri komponente koje se mogu javiti odvojeno ili zajedno, a

uključuje negativne osjećaje prema autoritetu (npr. policija, Vlada), pozitivne osjećaje prema otmičaru i otmičareve pozitivne osjećaje prema zatočeniku (Fuselier, 1999). Vrlo često se opisani mehanizam suočavanja koristi za pobliže definiranje Stockholmskog sindroma, pri čemu: a) jedan ili više zatočenika može pokazivati ljutnju ili frustraciju (općenito negativne osjećaje) prema policiji, vjerujući da policija ili ne radi dovoljno da bi okončala događaj ili priprema napad koji bi mogao još više ugroziti zatočenike; b) jedan ili više zatočenika može pokazivati empatiju (općenito pozitivne osjećaje) prema otmičarima, vjerujući da oni nisu tako loši ljudi ili pokušavajući se uvjeriti da im otmičari neće nauditi; c) otmičari mogu uzvratiti i pokazati suosjećanje (općenito pozitivne osjećaje) prema jednom ili više zatočenika (Fuselier, 1999).

Kako bi se bolje razumjeli čimbenici koji utječu na pojavu Stockholmskog sindroma, važno je odrediti i prethodnike javljanja Stockholmskog sindroma. Najčešće se govori o četiri prethodnika razvoju Stockholmskog sindroma koji uključuju: a) postojanje percipirane prijetnje preživljavanju i vjerovanje da će se ta prijetnja ostvariti, b) zatočenik percipira barem malu ljubaznost od strane otmičara u kontekstu terora, c) zatočenik se nalazi u izolaciji od ostatka svijeta, ali ne i od otmičara i d) zatočenik percipira da ne može pobjeći (Graham, Rawlings i Ihms, 1995).

2.1.3. Prevalencija Stockholmskog sindroma

Stockholmski je sindrom medijski vrlo dobro popraćen fenomen te se često spominje u raznim novinskim člancima, knjigama, dokumentarnim i igranim filmovima. Zbog toga se mnogim ljudima može činiti kako se vrlo često javlja u situacijama otmice ili zlostavljanja. No, prema podacima iz FBI baze podataka, koja sadrži detalje više od 4700 različitih situacija opsade/otmice, 73% zatočenika nije pokazalo nikakve znakove Stockholmskog sindroma (Fuselier, 1999). Intervjui s oslobođenim zatočenicima, posebno onima koji su bili zatočeni duže vrijeme, otkrivaju da većina zatočenika ne pokazuje znakove Stockholmskog sindroma. Većina zatočenika izvještava o strahovanju da će ih otmičar ubiti i spoznaji da policajci rade sve što je u njihovoj moći kako bi im pomogli (Fuselier, 1999). Osim toga, podaci pokazuju da, iako zatočenci pokazuju negativne osjećaje prema policijskim službenicima (uglavnom zbog frustracija prouzrokovanih brzinom pregovora i sporim razrješenjem situacije), većina ne razvija ostale simptome koji su potrebni za dijagnosticiranje Stockholmskog sindroma (De Fabrique, Romano, Vecchi i Van Hasselt, 2007). Prema tome, zbog sveprisutnosti sindroma u medijima može se činiti kako se Stockholmski sindrom češće javlja nego što to statistički podaci pokazuju. No, treba istaknuti da se ponekad pojave određene komponente koje se vežu

u Stockholmski sindrom, međutim, do razvijanja kompletnog fenomena dolazi puno teže i rjeđe.

2.1.4. Karakteristike žrtve koje utječu na javljanje Stockholmskog sindroma

Neki autori (npr. Jameson, 2010; Tinklenberg i sur., 1977) navode da je Stockholmski sindrom koristan jer omogućava kontrolu emocija i stvaranje afektivnih veza s otmičarem, što može biti od kritične važnosti u ekstremnim situacijama. Dakle, ovaj sindrom koji se najčešće smatra nesvjesnim procesom, može biti viđen kao svjesna strategija koju zatočnici koriste kako bi preživjeli. No, s druge se strane razvijanje psiholoških saveza s otmičarem često povezuje s nestabilnim i nezrelim pojedincima (Jameson, 2010).

Detaljnim proučavanjem situacija u kojima se Stockholmski sindrom dokazano javio (npr. pljačka banke u Stockholmu, otmica američke nasljednice Patty Hearst, otmica tinejdžerice Elizabeth Smart, otmica Natasche Kampusch itd.), istraživači su došli do zaključka kako neke karakteristike čine žrtve podložnijima javljanju sindroma (Namnyak i sur., 2008). Pronađeno je mnogo sličnosti između navedenih slučajeva. Sve su žrtve u zatočeništvu držale njima nepoznate osobe u ograničenom prostoru, izolirane od vanjskog svijeta. Sve su žrtve doživjele zlostavljanje, iako su opseg i vrsta zlostavljanja u nekim slučajevima nejasni. Sve su žrtve kontinuirano doživljavale prijetnje svom opstanku te su mnoge preuzele pseudoidentitet. Sve su žrtve imale priliku za bijeg (izuzev zatočnika u pljački banke u Stockholmu) koju nisu iskoristili te su, po oslobađanju, pokazivali empatiju prema otmičarima. Nadalje, bilo je i nekoliko demografskih sličnosti među žrtvama - svi su bili relativno mladi za vrijeme zatočeništva (od 10 godina do 30 godina) što više govori o predispozicijama za javljanje sindroma (Namnyak i sur., 2008).

Kao što je već navedeno, iako je pojava Stockholmskog sindroma normalna za sve ljude, pojedinci s određenim crtama ličnosti su joj podložniji. Ochberg (1977) smatra kako kod osoba sa sugestibilnom ličnosti postoji sklonost povezivanju s agresorom. Osim toga, navodi kako postoji i opetovana sklonost atribuiranja Stockholmskog sindroma djevojkama i ženama. Između Stockholmskog sindroma i drugih strategija suočavanja koje se smatraju normalnim i adaptivnim postoji dosta sličnosti. Neki istraživači (Tinklenberg i sur., 1977; Jameson, 2010) čak smatraju kako suočavanje može biti namjerna strategija koja se može javiti uz nesvjesne procese reaktivne formacije, pri čemu žrtva prenosi svoje strahove od otmičara u divljenje i identifikaciju s agresorom, što se češće javlja među histeričnim, nestabilnim i mlađim pojedincima nego kod zrelih pojedinaca.

Istraživanja pokazuju kako bi mladi ljudi mogli biti posebno podložni pojavi Stockholmskog sindroma jer razvijaju pozitivne osjećaje prema odraslima o kojima su ovisni, koji im pružaju zaštitu i zadovoljavaju njihove osnovne potrebe (Namnyak i sur., 2008). U slučaju otmice ili opsade, žrtva postaje dijete, a otmičar odrasla osoba, tj. roditeljska figura. Zbog toga je žrtva manje sposobna prekinuti pozitivnu vezu ako otmičar postane nasilan. Nadalje, nekoliko autora navodi kako postajanje nade za bijeg može biti ishodišni uzrok Stockholmskom sindromu (npr. Namnyak i sur., 2008). Snažna i učestala stanja uzbuđenosti, uzrokovana strahom mogu biti krivo protumačena kao privlačnost ili povezanost, a označavanje tih osjećaja kao ljubavi pruža zatočenicima nadu u mogućnost bijega. Nakon toga se žrtve često počinju prijateljski ponašati što im omogućava bolje prilagođavanje stresu u zatočeništvu, a upravo to posljedično dovodi do veće vjerojatnosti pojavljivanja Stockholmskog sindroma. Osim prijateljskog ponašanja, preuzimanje pseudoidentiteta također žrtvama može omogućiti bolje nošenje sa zatočeništvom jer sa psihološke strane može dovesti do separacije njihovog uobičajenog svijeta i stanja u zatočeništvu (Namnyak i sur., 2008).

2.2. Povezanost Stockholmskog sindroma s nasiljem u obitelji

Veza između uobičajenih talačkih situacija i nasilja u obitelji nije lako uočljiva (Jameson, 2010). Ta je veza po prvi put opisana 1980-ih i 1990-ih godina u radu psihologinje Dee Graham (Graham, Rawlings i Rimini, 1988). Malobrojna provedena istraživanja pokazala su da kao i osobe koje doživljavaju Stockholmski sindrom i žrtve nasilja u obitelji često pate od posttraumatskog stresnog poremećaja. Osim toga, zbog straha od povratka, ali i povezanosti s nasilnikom, žrtve nasilja u obitelji rijetko bježe iz situacije u kojoj se nalaze.

Povezanost koja se javlja između žrtava Stockholmskog sindroma i otmičara, kao i između žrtava nasilja u obitelji i nasilnika, proizlazi iz uvjerenja žrtava da potpunu kontrolu nad njihovim životom u tom trenutku ima otmičar, tj. nasilnik (Speckhard, Tarabrina i Mufel, 2005).

Osim toga, Stockholmski sindrom i nasilje u obitelji imaju i zajednički način suočavanja sa situacijom, a to je pomirenje. Pomirenje uključuje smirivanje, mirenje i submisivnost te dovodi do deeskalacije. To je primarno strategija jedino relevantna za društvene vrste jer je beznačajna za reagiranje na predatore kada se uspoređi s nekim drugima obrambenim mehanizmima (Chance, 1988). Zlostavljano dijete ili partner, kao i zatočnici, mogu zbog okolnosti biti prisiljeni prihvatiti svoj podređeni status i zlostavljača (Cantor i Price, 2007).

2.3. Nasilje u obitelji

Iako je u povijesti čovječanstva prisutno od samih početaka, nasilje u obitelji prepoznato je kao problem tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Ubrzo nakon toga uslijedila su brojna istraživanja kojima je cilj bio što detaljnije proučiti i opisati problem kako bi se učestalost nasilja smanjila, a negativna posljedice umanjile i olakšale. Pojam nasilje razlikuje se od pojmova agresija i zlostavljanje (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Agresija predstavlja aktivnost koja je usmjerena na drugu osobu te joj je cilj emocionalno ili tjelesno ozlijediti tu drugu osobu. U hrvatskom bi se jeziku nasilje ili agresija donekle mogli povezati pa se zajedno mogu definirati kao neprijateljsko ponašanje protiv druge osobe koje za tu osobu može, ali ne mora, imati pogubne posljedice. Za razliku od agresije i nasilja, zlostavljanje obuhvaća i sve negativne posljedice proizašle iz agresije i nasilja, posljedice poput ozljeđivanja, bolesti ili pak smrti.

Članak 4. Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji (MUP, 2015) definira nasilje u obitelji kao svaki oblik tjelesnog, psihičkog, spolnog ili ekonomskog nasilja, a osobito tjelesno nasilje; tjelesno kažnjavanje i druge načine ponižavajućeg postupanja prema djeci u odgojne svrhe; psihičko nasilje, protupravnu izolaciju ili ugrožavanje slobode kretanja; spolno nasilje, odnosno spolno uznemiravanje te ekonomsko nasilje. Dakle, nasilje u obitelji sveukupan je pojam koji može obuhvaćati zlu namjeru prema članu obitelji, i/ili nasilničko ponašanje prema njemu, i/ili negativne posljedice poput ozljeđivanja, bolesti i smrti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Nasilje u obitelji vrsta je interpersonalnog, ili međuljudskog, nasilja. U nasilje u obitelji mogu biti uključeni svi članovi obitelji, a često je povezano i sa svim ostalim vrstama nasilja.

Pregledom situacija u kojima se pojavilo nasilje dolazi se do tri najčešće karakteristike nasilništva (Coloroso, 2004). Prvo, nasrazmjer moći pa je nasilnik često moćniji od svoje žrtve (bilo to po dobi, veličini, jačini, kompetencijama, spolu itd.). Drugo, namjera da povrijedi govori kako nasilnik želi nanijeti bol žrtvi. Treće, prijetnja daljnjom agresijom što pokazuje da je nasilničko ponašanje rijetko kad izoliran događaj. Konačno, kada nasilno ponašanje eskalira, može se javiti i četvrta karakteristika - prestravljenost jer se nasilje koristi kako bi se uplašilo žrtvu i zadržala dominacija.

2.2.1. Vrste nasilja u obitelji

Postoji više podjela nasilja u obitelji, a različiti autori često nasilje u obitelji dijele na sasvim različite načine.

S obzirom na žrtvu, nasilje u obitelji dijeli se na nasilje nad djecom, nasilje nad bračnim partnerom, nasilje nad roditeljima, nasilje nad starijim osobama i sl. S obzirom na vrstu zlostavljanja, nasilje u obitelji dijeli se na tjelesno nasilje, psihičko nasilje, financijsko ili ekonomsko nasilje i zanemarivanje (Berk, 2008). Tjelesno nasilje definira se kao namjerno izazivanje boli i povrede. Psihičko nasilje obuhvaća verbalne uvrede, zastrašivanje i ponižavanje. Financijsko nasilje, još nazivano i ekonomsko nasilje, nezakonito je iskorištavanje imovine ili financijskih resursa ili pak njihovo korištenje bez pristanka osobe kojoj pripadaju. Nasilje se može manifestirati i u obliku tjelesnog zanemarivanja, a tada podrazumijeva namjeran ili nenamjeran propust njegovatelja da ispuni osnovne životne potrebe osobe o kojoj se brine.

Čudina-Obradović i Obradović (2006) pak naglašavaju kako nasilje u obitelji može imati oblik zanemarivanja, emocionalnog zlostavljanja, tjelesnog zlostavljanja i spolnog zlostavljanja.

2.2.2. Uzroci nasilja u obitelji

Nasilje u obitelji složena je pojava na koju utječu višestruki čimbenici stoga neki istraživači smatraju kako se uzroci najbolje mogu razumjeti unutar ekološkog modela. Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi i Lozano predlažu ekološki model s četiri sloja ili razine (2002, Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Prva je razina pojedinca u koju se ubrajaju svi osobni i biološki čimbenici koji osobu mogu potaknuti na nasilničko ponašanje ili pak čimbenici koji utječu na to vjerojatnost da osoba postane žrtva (npr. dob, spol, obrazovanje, imovinski status, poremećaji osobnosti, konzumiranje alkohola ili droge itd.). Druga je razina interpersonalnih odnosa u koju se ubrajaju svi bliski odnosi koje pojedinac ima s okolinom (npr. bračni sklad ili pak sukob, kvaliteta odnosa s roditeljima, međuovisnost itd.). Treća je razina lokalne zajednice koja obuhvaća školu, radno mjesto, četvrt i susjedstvo, a na pojavu nasilja u obitelji može utjecati preko s njima povezanih čimbenika (npr. nezaposlenost, siromaštvo itd.). Četvrta je razina društvena i kulturalna, a obuhvaća sve čimbenike koji doprinose općem stanju nasilja u zajednici (npr. stav prema nasilju u društvu, dostupnost oružja, socioekonomske razlike u društvu itd.). Do najveće vjerojatnosti za pojavu nasilja u obitelji dolazi u situacijama u kojima se javlja više negativnih čimbenika, poput situacije u kojoj osoba ima nisko obrazovanje, konzumira alkohol i/ili drogu, odnosi koje ima s članovima obitelji niske su kvalitete, društvo na nasilje gleda kao na prihvatljivo ponašanje, a oružje je lako dostupno.

Osim toga, na pojavu nasilja u obitelji utječu i razni okolinski čimbenici (McCue, 2008). Teorija socijalnog učenja govori kako sva socijalizacija započinje u okrilju obitelji, pa tako i ponašanja koja kasnije rezultiraju nasiljem nad ženama. Zbog jednostavnog učenja prema modelu pojedinci, koji kao djeca svjedoče nasilju u obitelji, češće i sami postaju nasilnici. Nadalje, rodni stereotipi često olako gledaju na nasilje nad ženama što može doprinijeti odobravanju nasilja. Održavanje rodnih stereotipa potpomažu i mediji promoviranjem odnosa u kojima su žene podložne muškarcima. U konačnici, pornografija bi mogla doprinijeti objektivizaciji žena što promovira seksualno nasilje nad ženama.

2.2.3. Učestalost nasilja u obitelji

Unatoč velikom broju istraživanja u zadnjih pedesetak godina, teško je dobiti usuglašene podatke o učestalosti nasilja u obitelji u današnjem svijetu. Proširenost nasilja u obitelji mijenja se od države do države te od istraživanja do istraživanja zbog više razloga (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Prvo, postoje različite kulturalne norme koje govore o prihvatljivim ponašanjima pa se tako u nekim kulturama zlostavljanje djece ne smatra nasiljem već općeprihvaćenim i dopuštenim odgojnim metodama. Drugo, mnogi sudionici istraživanja žele očuvati privatnost obitelji ili ih je pak strah i sram zbog toga što proživaljavaju pa ne daju iskrene odgovore. Konačno, mogu postojati i drugi razlozi prikrivanja prisustva nasilja u društvu, poput slučajeva u Kini ili na Kubi gdje se postojanje nasilja u obitelji često prikrivalo kako bi se održao dojam savršeno uređenog društvenog sustava.

Na temelju rezultata čak 48 istraživanja, Krug i suradnici su zaključili kako od 10% do 69% žena izvještava da ih je partner tijekom života tjelesno zlostavljao, 20% žena i od 5% do 10% muškaraca izvještava da su u djetinjstvu bili seksualno zlostavljani, a od 4% do 6% ostarjelih i onemoćalih roditelja izvještava da su žrtve zlostavljanja u obitelji (2002., prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Podaci Državnog zavoda za statistiku govore kako Republika Hrvatska ne odstupa uvelike od stopa nasilja koje su prisutne u ostatku svijeta (Rogić-Hadžalić i Kos, 2008). Podaci prikupljeni od 2001. godine do 2006. godine pružili su mnoge važne informacije - npr. pokazalo se da je svak peti počinitelj nasilja u obitelji recidivist. Nadalje, u tom su razdoblju za djela nasilja u obitelji optužene 2 152 osobe, od čega je 97% muškaraca, a 3% žena. Najčešće su počinitelji muškarci u dobi od 40 do 49 godina (32%), zatim muškarci u dobi od 30 do 39 godina (24%) te muškarci u dobi od 50 do 59 godina (16%).

2.2.4. *Sindrom zlostavljane žene*

Sindrom zlostavljane žene, u nekoj literaturi poznat kao sindrom (pre)tučene žene počeo se sve češće spominjati u 70-im i 80-im godinama 20. stoljeća (Ajduković i Pavleković, 2004). No taj je naziv pretrpio mnoge kritike jer fokus stavlja na ženu kao žrtvu, a ne na muškarca kao počinitelja nasilja. Danas se sve češće koristi naziv nasilje u partnerskim odnosima koje obuhvaća sustavni obrazac zlostavljajućeg ponašanja koje se zbiva tijekom duljeg vremena. Većinu žrtava zapravo čine žene, međutim neka istraživanja (Berk, 2008) pokazuju kako je prevalencija nasilja od strane žena i muškaraca podjednaka. No, nasilje muškaraca nad ženama prisutnije je zbog toga što muškarci češće počine brutalna djela dok se žene češće s muškarcima obračunavaju na manje štetne načine. Osim toga, postoji i mogućnost da je muškarcima, zbog moguće osude od strane društva, neugodno prijaviti nasilje kada ga nad njima počini njihova partnerica. Zbog toga se većina istraživanja usmjerila na proučavanje nasilja nad ženama. Neki rezultati govore da je od 8% do 37% žena izloženo nasilju u braku (Wrightsman i Deaux, 1981; Frieze i Brown, 1989). Nasilje koje žene doživljavaju u odnosu može biti psihičko nasilje (zlostavljanje s ciljem zadobivanja moći i kontrole nad žrtvom - zabrane, prijetnje, omalovažavanje, ucjene, izolacija itd.), tjelesno nasilje (zlostavljanje koje uključuje tjelesno ozlijeđivanje), seksualno nasilje (tjelesno i psihičko seksualno nasilje - seksualno zlostavljanje, uznemiravanje, zloupotreba, silovanje itd.) i ekonomsko nasilje (uskraćivanje ili oduzimanje financijskih sredstava, neplaćanje alimentacije itd.). Različite vrste nasilja često se pojavljuju zajedno pa tako u vezama u kojima postoji tjelesno zlostavljanje, najčešće postoji i emocionalno zlostavljanje. Počinitelji nasilja u tim situacijama ponižavaju žrtvu i nazivaju je degradirajućim i pogrđnim imenima. Cilj je takvog ponašanja slomiti žrtvin duh i smanjiti njen osjećaj vrijednosti što kasnije dovodi i do smanjenja pokušaja otpora te bilo kakve obrane (Zloković, 2009). Iako se žene žrtve nasilja u obitelji, nalaze u sličnoj situaciji, one često dolaze iz potpuno različitih okolina što utječe na njihovu sklonost obrani, ali i na opcije koje imaju za napuštanje nasilnog partnera i bijeg iz zlostavljačkog odnosa (McCue, 2008).

Neka su istraživanja pokazala da žene kao grupa mogu pokazivati znakove traume koji su vidljivi u sveprisutnom strahu od muškaraca i psihičkim poremećajima poput anksioznosti, depresije, poremećaja hranjenja, graničnog poremećaja ličnosti itd. (Graham, Rawlings i Rigsby, 1994). Istraživanja, ali i svakodnevnica, često nam pokažu da su žene vezane za svog tiranina. Žene su općenito zahvalne na muškarčevim malim znacima pažnje. Kao grupa, žene često poriču muškarčevo nasilje, a poriču i ljutnju prema muškarcima - žene minimaliziraju nasilje, koriste obrambene atribucije kada su u pitanju žrtve te inhibiraju agresiju prema

muškarcima. Nadalje, žene su osjetljive na neverbalne znakove komunikacije i nesvjesno oblikuju svoje ponašanje i mišljenje u skladu s muškarcem s kojim su u interakciji. Osim toga, često oblikuju svoja tijela kako bi odgovarala muškarčevim preferencijama i rutinski se brinu o muškarčevim potrebama. Žene često svijet promatraju iz muške perspektive - žele imati maskuline karakteristike (dominantnost, hrabrost, samopouzdanje, odlučnost, usmjerenost na ciljeve), preferiraju mušku djecu (pogotovo kada je u pitanju prvorodeno dijete), nezadovoljne su svojim tijelom itd. Često se stupanj do kojeg su žene prihvatile mušku perspektivu vidi u njihovom odbijanju feminizma i homofobiji. Žene se još uvijek nisu oslobodile muške dominacije, a mnogi podaci pokazuju kako žene, kao i žrtve otmica i zlostavljanja, psihološki teško prihvaćaju napuštanje zlostavljača. Osim toga, boje se i mogućeg povratka zlostavljača (Graham, Rawlings i Rigsby, 1994).

Zlostavljena žena i muškarac nasilnik imaju više zajedničkih karakteristika nego što se to očekuje (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Na primjer, često oboje imaju nisko samopoštovanje, vjeruju u mitove o nasilnim odnosima, imaju tradicionalne stavove o spolnim ulogama, imaju povijest nasilja u obitelji.

Dugotrajna izloženost zlostavljanju ima brojne negativne posljedice. Zlostavljane žene češće navode kako imaju probleme sa zdravljem te govore da se nalaze u lošijoj socijalnoj situaciji nego žene koje nisu bile zlostavljane. PTSP i somatizacijski poremećaj javljaju se odvojeno kod zlostavljanih žena iako PTSP pozitivno korelira s nekim somatskim simptomima. Žene koje pate od PTSP-a izvještavaju o većem opsegu zlostavljanja te većem broju zlostavljača nego žene koje imaju samo somatizacijski poremećaj. Kod zlostavljanih se žena najčešće javlja depresija. Osim što sama po sebi povećava patnju, depresija uzrokuje i druge zdravstvene probleme, poput smanjenog funkcioniranja imunskog sustava te povećanog rizika od kardiovaskularnih bolesti. Što se tiče somatizacije, zlostavljanje je kod žena povezano sa zdjeličnom boli i boli u leđima. Poremećaji spavanja i učestale noćne more povezane su sa seksualnim zlostavljanjem i nasiljem od strane intimnog partnera. Uz navedene posljedice na psihološko zdravlje, zlostavljanje često prati i bespomoćnost, nisko samopouzdanje, strah, nepovjerenje, negativno samopoimanje i poteškoće s koncentracijom (Samuelis, 2007).

Dakle, kod žena zbog psihičkog i tjelesnog zlostavljanja može doći do ozbiljnih teškoća - tjelesnih bolesti, ali i psihičkih problema. Coker, Smith, Bethea, King i Mckeown proveli su krajem 20. stoljeća opsežno istraživanje na više od 1000 žena, koje su doživjele psihičko zlostavljanje, te pokazali kako psihičko zlostavljanje predstavlja jednaku opasnost kao i tjelesno zlostavljanje. Žene žrtve psihičkog zlostavljanja sklonije su obolijevanju od

raznih bolesti, poput artritisa, kroničnih bolova, migrene, spolno prenosivih bolesti, čireva na želucu i sl. (2000, prema O'Leary i Maiuro, 2001). Iako sve vrste nasilja imaju negativne posljedice, upravo je seksualno zlostavljanje jedno od najviše traumatizirajućih iskustava u životu žene. Neki simptomi mogu biti lako uočljivi (obično kada je riječ o tjelesnim povredama - ozljede na tijelu, hematomi, opekline i sl.) dok je druge puno teže otkriti (npr. psihičke posljedice zlostavljanja poput gubitka samopouzdanja, napetosti, nemira, osjećaja straha i sl.). Poznavanje znakova koji upućuju na zlostavljanje može pomoći razvijanju svijesti o prisutnosti zlostavljanja u današnjem društvu. Posljedično to može dovesti do bržeg reagiranja te sprječavanja nasilja.

2.4. Povezanost Stockholmskog sindroma i sindroma zlostavljane žene

Uz sindrom zlostavljane žene, kod žena koje su žrtve nasilja u obitelji, mogu se javiti i značajke Stockholmskog sindroma. Istraživači su zaključili kako određeni uvjeti potpomažu pojavu tih značajki (McCue, 2008), a to su: a) muškarčeve prijetnje smrću, b) žena misli kako ne može ili stvarno ne može pobjeći iz situacije, c) žena je izolirana od ostalih, d) muškarac pokazuje znakove ljubavi i pažnje. Zbog nesrazmjera moći koji postoji u toj situaciji, žena u potpunosti ovisi o svom zlostavljaču te s njim ostvaruje traumatsku povezanost. Kada se tim značajkama doda i ženino nisko samopouzdanje, žena uopće nema mogućnosti otići.

Kada te situacije potraju, vidljiva su četiri dugoročna učinka na psihološko zdravlje žena (McCue, 2008). Prvo, žrtva pokazuje premješten gnjev jer ga, umjesto na zlostavljača, usmjeravaju na sebe. Drugo, žrtva svog zlostavljača vidi ili kao dobrog ili kao lošeg. Treće, žrtva gubi osjećaj samosvijesti što rezultira vjerovanjem da je zlostavljanje sama zaslužila. Konačno, žrtva je podvojena između želje za bijegom od zlostavljača i želje da zlostavljaču bude što bliže.

Dee Graham je proučavala različita istraživanja, počevši od studija preživjelih žrtava koncentracijskih logora, članova kulta, zatvorenika, žrtava zlostavljanja i incesta, kao i izvještaje talačkih situacija kako bi proširila razumijevanje veze između ljudi nejednake moći na općenitiju socijalnu razinu. Kako bi proširila razumijevanje veze između ljudi nejednake moći na općenitiju socijalnu razinu uvela pojam „društveni Stockholmski sindrom“ kao općenitu teoriju zašto žene nastavljaju voljeti muškarce i priželjkuju partnerstvo s njima čak i kad ih zlostavljaju. Izraz „društveni“ u nazivu upućuje na univerzalnu sklonost žena povezivanju s muškim agresorom pa tako Stockholmski sindrom postaje dijelom objašnjenja uzastopnog održavanja patrijarhata (Graham, Rawlings i Rimini, 1988).

„Mnoge su žene u vezi s muškarcima koji ih tlače i zlostavljaju zbog patrijarhalnog sustava koji sankcionira muškarčevu uporabu tjelesne snage kako bi žena ostala podređena muškarcu. Nasilnički kontekst mnogih brakova doprinosi razvoju Stockholmskog sindroma u mnogih zlostavljanih žena.“ (Graham, Rawlings i Rimini, 1988, str. 226).

Osim toga, Stockholmski sindrom i sindrom zlostavljane žene imaju i zajednički način suočavanja sa situacijom, a to je pomirenje. Pomirenje uključuje smirivanje, mirenje i submisivnost te dovodi do deeskalacije. To je primarno strategija jedino relevantna za društvene vrste jer je beznačajna za reagiranje na predatore kada se uspoređi s nekim drugima obrambenim mehanizmima (Chance, 1988). Osim u partnerskim odnosima, pomirenje se pojavljuje i kod nasilja u obitelji. Kod zlostavljane žene može doći do kondicioniranog pomirenja s dominantnim partnerom, a u toj se situaciji najboljim pokazalo kada se žena ne okreće prijateljima u potrazi za potporom. Zlostavljano dijete ili partner, kao i zatočenici, mogu zbog okolnosti biti prisiljeni prihvatiti svoj podređeni status i zlostavljača (Cantor i Price, 2007).

2.4.1. Sličnosti između zatočenika i zlostavljanih žena

Psihologinja Dee Graham spominje devet pokazatelja (Graham, Rawlings i Rigsby, 1994) koji su zajednički zatočenicima, žrtvama opsada i otmica kod kojih se ponekad javlja Stockholmski sindrom, i zlostavljanim ženama:

1. Zatočenik pokazuje simptome traume ili posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP): Kod žene se simptomi PTSP-a ne javljaju u cijelosti sve dok nasilje muškarca nad ženom nije završilo i žena se osjeća sigurno. Unatoč tome rani znakovi mogu biti prisutni od samog početka zlostavljanja: depresija, nisko samopouzdanje, strah od muškaraca, psihosomatski poremećaj, poremećaj hranjenja, anksioznost, agorafobija, razne fobije, panični poremećaj i opsesivno-kompulzivni poremećaj.

2. Zatočenik je povezan sa svojim otmičarem: Žena voli muškarca (praktična ljubav i ovisna ljubav), bez obzira na to što joj je čini, a nasilje ponekad percipira kao trud od strane muškarca te znak poboljšanja veze i ljubavi.

3. Zatočenik je neizmjerljivo zahvalan na malim znakovima pažnje koje mu otmičar pokazuje: Žena je zahvalna jer je u mogućnosti dijeliti muškarčev novac, moć i prestiž neshvaćajući da su zapravo muškarci ti koji sprječavaju ženama izravan pristup takvim resursima (preko pravne nejednakosti i sveprisutnih stereotipima zbog kojih žene u korporativnom sektoru nailaze na stakleni strop, imaju manje mogućnosti doći na položaje na kojima se inače nalaze muškarci te imaju manje plaće nego muškarci na istim položajima).

Žena je zahvalna na takvom muškarčevom ponašanju iako ono zapravo jača spolne stereotipe. Na sličan način, žrtve otmica i silovanja zahvalne su što ih agresor nije ubio iako bi zapravo agresor trebao biti kriv jer ih je doveo u tu situaciju.

4. Zatočenik poriče otmičarevo nasilno ponašanje ili ga racionalizira, a poriče i vlastitu ljutnju: Žena muškarca vidi kao zaštitnika koji ju zapravo štiti od drugih muškaraca. Iako je pravosudni sustav više puta pokazao mnoge nedostatke u zaštiti žena žrtava otmice, incesta, partnerskog i obiteljskog zlostavljanja, žena i dalje vjeruje kako će ju upravo muškarci zaštititi. Ljutnju, koju zapravo ima prema muškarcima, usmjerava prema sebi, drugim ženama i djeci. Kada su u pitanju druge žene žrtve nasilja, žene često stvaraju obrambene atribucije (objašnjenja za ponašanje ili događaje kojima se izbjegava osjećaj ranjivosti ili smrtnosti, npr. nerealistični optimizam ili vjerovanje u pravedan svijet).

5. Zatočenik je pretjerano osjetljiv na otmičareve potrebe te ga nastoji učiniti sretnim: Žena muškarcu pruža razne seksualne, reproduktivne, domaćinske i emocionalne usluge. Žena muškarčeve potrebe stavlja ispred svojih, svjesnija je muškarčevih potreba i osjećaja nego vlastitih. Žena na muškarčeve potrebe i želje odgovara submisivno. Žena čak i svoje tijelo pokušava oblikovati kako bi bilo privlačno muškarcima.

6. Zatočenik svijet promatra iz otmičareve perspektive: Žena se vidi na način na koji ju vide muškarci - manje vrijedna, manje sposobna, kriva za muškarčeve probleme i vlastitu viktimizaciju. Žene su ambivalente kada je u pitanju ženski identitet i femininost. U skladu s muškarčevim željama i perspektivom, preferiraju da je prvorodeno dijete muško te svoj uspjeh često atribuiraju sreći, a muškarčev uspjeh njihovim sposobnostima.

7. Zatočenik one koji ga pokušavaju osloboditi vidi kao loše, a otmičara kao dobrog jer ga pokušava zaštititi: Kod žena se to manifestira kroz identificiranje s muškarcima, antifeminizam, homofobiju i heteroseksizam.

8. Zatočeniku je teško napustiti otmičara nakon što je oslobođen: Ženama je teško zamisliti odvajanje od muškarca. Boje se da će bez muškarca biti potpuno same i još više izolirane. Žene se boje da im, bez muškarca, život neće biti vrijedan življenja.

9. Zatočenik se boji da će se otmičar vratiti čak i nakon što otmičar premine ili završi u zatvoru: Kod žena, u razdoblju nakon oslobođenja, prevladava strah od povratka nasilnika koji zna trajati nerealno dugo.

2.4.2. Razlike između zatočenika i zlostavljanih žena

Iako između žrtava Stockholmskog sindroma i zlostavljanih žena postoji mnogo sličnosti, neki istraživači smatraju kako razlike ne bi trebalo zanemariti (McCue, 2008). Neke

od značajnih razlika su spol (dok većinu žrtava nasilja u obitelji čine žene, većinu zatočenika čine muškarci), dužina zatočeništva (dok se većina žena žrtava nasilja u obitelji dugoročno nalazi u zlostavljačkim odnosima, zatočenici su u toj situaciji privremeno), intimnost (dok većina žena žrtava nasilja u obitelji ima intimne odnose sa svojim zlostavljačem, zatočenici sa svojim otmičarem takav odnos većinom nemaju) i, u konačnici, zatočenici znaju kako se netko bori za njihovo oslobađanje, dok su žene žrtve nasilja u obitelji u toj situaciji često potpuno same.

LITERATURA

- Ajduković, M. i Pavleković, G. (2004). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Berk, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Cantor, C. i Price, J. (2007). Traumatic entrapment, appeasement and complex post-traumatic stress disorder: evolutionary perspectives of hostage reactions, domestic abuse and the Stockholm syndrome. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 41, 3778-384.
- Chance, M.R.A. (1988). *Social Fabrics of the Mind*. Erlbaum.
- Coker, A.L., Smith, P.H., Bethea, L., King, M.R. i McKeown, R.E. (2000). Physical health consequences of physical and psychological intimate partner violence. *Archives of Family Medicine*, 9 (5), 451-457.
- Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. BIOS, Zagreb.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga.
- De Fabrique, N., Romano, S.J., Vecchi, G.M. i Van Hasselt, V.B. (2007). Understanding Stockholm Syndrome. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 76 (7), 10-15.
- Demarest, R.A. (2009). The Relationship Between Stockholm Syndrome and Post-Traumatic Stress Disorder in Battered Women. *Student Pulse*, 1 (11), 1-3, <http://www.studentpulse.com/articles/35/the-relationship-between-stockholm-syndrome-and-post-traumatic-stress-disorder-in-battered-women>. Preuzeto 22. kolovoza 2015. godine.
- Frieze, I.H. i Browne, A. (1989). Violence in marriage. U Ohlin, L. i Tonry, M. (Eds.), *Family Violence* (str. 163-218). Chicago: University of Chicago Press.
- Fuselier, G.D. (1999). Placing the Stockholm Syndrome in Perspective. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 68 (7) 22-25.
- Graham, D.L.R., Rawlings, E.I. i Ihms, K. (1995). A scale for identifying Stockholm syndrome reactions in young dating women: factor structure, reliability and validity. *Violence and Victims*, 10, 3-22.
- Graham, D.L.R., Rawlings, E.I. i Rigsby, R.K. (1994). *Loving to Survive: Sexual Terror, Men's Violence, and Women's Lives*. New York University Press.
- Graham, D.L.R., Rawlings, E. i Rimini, N. (1988). Survivors of Terror: Battered Women, Hostages and the Stockholm Syndrome. U Yllö, K. & Bograd, M., *Feminist Perspectives on Wife Abuse*. Beverly Hills, CA.

- Henry, G.T. (1990). *Practical sampling*. Newbury Park, CA: Sage.
- Jameson, C. (2010). The „Short Step“ from Love to Hypnosis: A Reconsideration of the Stockholm Syndrome. *Journal for Cultural Research*, 14 (4), 337-355.
- Kish, L. (1965). *Survey sampling*. New York: Wiley.
- Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A. i Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. World Health Organization, Geneva.
- Lang, D. (1974). A Reporter at Large: The Bank Drama. *New Yorker*, 25, 56–126.
- McCue, M.L. (2008). *Domestic violence: a reference handbook*. ABC-CLIO, Inc.
- Ministarstvo unutarnjih poslova (2015). Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, NN 137/09, 14/10, 60/10., <http://www.mup.hr/49770.aspx>. Preuzeto 15. lipnja 2015. godine
- Namnyak, M., Tufton, N., Szekely, R., Toal, M., Worboys, S. i Sampson, E.L. (2008). 'Stockholm syndrome': psychiatric diagnosis or urban myth? *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 117, 4-11.
- Ochberg, F. (1977). The Victims of Terrorism: Psychiatric Considerations. *Terrorism: An International Journal*, 1, 1-22.
- O'Leary, K.D. i Maiuro, R.D. (2001). *Psychological Abuse in Violent Domestic Relations*. Springer Publishing Company.
- Pilevsky P. (1989). *Captive continent: The Stockholm syndrome in European-Soviet relations*. New York: Praeger Publishers.
- Rogić-Hadžalić, D. i Kos, J. (2008). *Nasilje u obitelji 2001.-2006*. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Samuelis, L. (2007). *Abused women - Health, Somatization, and Posttraumatic Stress*. Linköping University.
- Speckhard, A., Tarabrina, N. i Mufel, N. (2005). Stockholm Effects and Psychological Responses to Captivity in Hostages Held by Suicidal Terrorists. U Wessely, S. i Krasnov, V.N., *Psychological Responses to the New Terrorism: A NATO-Russia Dialogue*, (str. 139-158). IOS Press.
- Tinklenberg, J. R., Murphy, P., Murphy, P. (1977). Adaptive Behaviour of Victims of Terrorism. U Crelinsten, R., *Final Report on Dimensions of Victimization in the Context of Terroristic Acts*. Montreal: International Centre for Comparative Criminology.
- Zloković, J. (2009). *Nasilje djece nad roditeljima - obiteljska tajna?* Rijeka: Filozofski fakultet.

Wrightsman, L.S. i Deaux, K. (1981). *Social psychology in the 80s*. Monterey, CA:
Brooks/Cole.